

Артыкул прысвечаны выражэнню кантрасту ў газетна-публіцыстычным стылі. Даследуюцца значэнне і спосабы выражэння сродкаў супрацьпастаўлення ў газетнай публіцыстыцы – агульнамоўных антонімаў і аказіянальна-аўтарскіх, якія антанімізуюцца толькі ў пэўным кантэксце, калі трэба ахарактарызаваць неадназначныя, часам кантрастныя па сваёй сутнасці сітуацыі, прадметы ці з’явы. Разглядаецца экспрэсіўная функцыя слоў-антонімаў менавіта ў мове артыкулаў сучаснай прэсы. Аналіз разнастайнага фактычнага матэрыялу, уважлівае стаўленне да слова ў мікра- і макракантэксце дазволіла аўтару абгрунтаваць матывацыю выкарыстання антонімаў і адпаведных стылістычных прыёмаў у газетных артыкулах. Выяўлена, што такія лексемы не толькі называюць з’явы, паняцці, прадметы, але і дэманструюць адкрытую аўтарскую пазіцыю, дазваляюць чытачу больш поўна ўспрыняць інфармацыю.

В. В. Шунейка,

аспірант БДПУ імя Максіма Танка

Сродкі выражэння кантрасту ў публіцыстычных тэкстах

Журналісцкая дзейнасць патрабуе дасканалалага ведання асаблівасцей публіцыстычнага стылю, адметнасцей яго падстыляў і жанраў. Прычым усе літаратурна-публіцыстычныя тэксты «павінны не толькі фатаграфічна перадаваць факты рэчаіснасці, г. зн. інфармаваць чытача ці слухача пра штосьці або кагосьці, але і выражаць патрэбную думку пра гэтыя факты, г. зн. аказваць уздзеянне на свядомасць чытача, слухача, глядача як аб’ектыўна, так і суб’ектыўна» [1. С. 109]. Лексіка, якая павышае выяўленчую вартасць тэксту, была аб’ектам даследавання навукоўцаў (М. Я. Цікоцкі [6], Н. П. Лобань [3], А. К. Юрэвіч [7] і інш.), але такія лексемы разглядаліся, у большай ступені, у мастацкім стылі. Недастаткова пакуль што вывучаны лексічныя экспрэсіўныя сродкі, у прыватнасці сродкі выражэння кантрасту, у мове газетных тэкстаў, што і тлумачыць актуальнасць узнятай праблемы.

Яркім выяўленчым сродкам публіцыстычнага маўлення з’яўляюцца антонімы. Умелае іх выкарыстанне надае мове выразнасць і дакладнасць: *Яны спаборнічалі так, як могуць спаборнічаць мудры досвед і маладое натхненне, шануючая традыцыя і дзёрзкая мроя, аксіёма і парадокс, добрае і лепшае, адценьваючы-дапаўняючы адно аднаго* (ЛіМ, 9.10.1998); *Ні кінематограф, ні літаратура, ні журналістыка, яна таксама, не стварылі станоўчага вобраза прадпрымальніка. Замест гэтага – нейкія злыя карыкатуры, пераважна страшнаватыя* (Звязда, 15.09.2005); *Мне не трэба пасмяротная слава, лепш прыжыццёвыя грошы* (ЛіМ, 15.05.1998).

Як відаць, антанімічныя пары ў тэксце размяшчаюцца звычайна ў непасрэднай блізкасці, што дазваляе ім з усёй паўнатай рэалізаваць сваю асноўную функцыю — паказаць супрацьлегласць, уласціваю з’явам, паняццям, якія яны называюць: *Усе, хто жыве на Воранаўскай зямлі – яе карэнныя людзі. Ёсць добры чалавек ці не надта, добры работнік ці дрэнны* (Звязда, 6.08.2005); *Вялікія і маленькія, умяккіх вокладках і бліскучым глянцу кнігі і падручнікі па сучасных тэхналогіях прывабліваюць*

усіх аматараў (Чырвоная змена, 29.07.2005); *«Вечны» герой У. Кін-Камінскага — маленькі чалавек у форме — імкнецца таксама стаць вялікім* (ЛіМ, 21.03.1997). Найбольш выразна проціпастаўленасць супрацьлегласцей выяўляецца ў кантэксце, дзе антонімы звязаны супраціўнымі злучнікамі *а, ды, але*: *Аказваецца, што зараз амбулаторыя нават не мае ўласнага транспарту — старэнькі «дайшоў да ручкі», а новага не атрымалі* (Местное самоуправление, 20.07.2005); *Хаця ў выніку атрымалася штосьці накшталт замежнай цукеркі: з выгляду прыгожа, а на смак — брыдка* (ЛіМ, 26.06.1998); *Праўда, поўнай сіметрыі тут не адбываецца, паколькі беларусізмы ў дзяржаўнай мове Расіі ўсяго толькі дробны мовазнаўчы феномен, а русізмы ў мове беларусаў даўно ўжо стыхійнае бедства* (ЛіМ, 7.08.1998); *У навуцы больш за ўсё цэняцца не чакаемыя, а нечаканыя адкрыцці* (Настаўніцкая газета, 3.10.2002). Кантрастнасць можа выражацца адной інтанацыяй пры апушчэннем злучніка: *Людзі на сцэне нагадваюць... саміх сябе ў жыцці: пакуль мёлі вольны спеў — не шанавалі; страцілі — змагаемся за права спяваць* (ЛіМ, 10.01.1997); *Увечары бацька ўзбуджана казаў Юрыю: «У вас зямля як пух! На Кубані зямля — нібы бетон...»* (Звязда, 15.09.2005).

Адна з функцый антонімаў — адмаўленне адной прыметы і сцвярджанне другой: *Але з гэтай задачай педагогі справіліся хутка, бо іх усіх аб’ядноўвала жаданне працаваць, і прычым не абы-як, а з душой, творча* (Віцебскі рабочы, 25.03.1999); *Па-другое, ніякі ж не вораг яна. Звычайны чалавек* (Віцебскі рабочы, 30.01.1999); *Бо звычайна такія салодкія абяцанкі насамрэч аказваюцца горкім рабскім хлебам* (Чырвоная змена, 16.09.2005); *На жаль, сёння і ў найбольш папулярнай форме інтэрв’ю выкарыстоўваецца спрошчаная форма, калі атрымліваецца допыт, а не гутарка* (ЛіМ, 14.03.1997). У сказе *Але глядзець у іхнія вачаняты сумна, горка і вельмі цяжка. Бо ў вачанятах тых — мала радасці і шмат смутку* (ЛіМ, 12.09.1997) супрацьпастаўляюцца пары слоў, кожнае з якіх з’яўляецца антонімам да адпаведных лексем у словазлучэннях (мала —

шмат, радасць — смутак), што павышае экспрэсіўнасць усяго сказа. Гаворачы пра лёс дзетак з дзіцячага дома, журналіст паказвае іх цяжкае становішча праз апісанне вачэй, выкарыстоўваючы для гэтай мэты кантрастнасць.

Выкарыстоўваюцца журналістамі антонімы і для адмаўлення ці сцвярджэння дзёву прымет, выражаных імі. Напрыклад: *Успрыманне гэта і радаснае*, — усё ж многае і многае захавалася, ды і вярнулася на Бацькаўшчыну, і *журботнае* — «няма таго, што раньш было...» (ЛіМ, 3.01.1997); *Не, не застанеца ад гэтага карабка ні мокрага, ні сухога месца* (Віцебскі рабочы, 25.05.1999).

Для антонімаў, звязаных раздзяляльнымі злучнікамі, характэрна значэнне ўзаемавыключэння, і, такім чынам, іх функцыя — выяўленне сутнасці аб'ектаў: *Гледачы, як і раней, не асабліва звярталі ўвагу: «фанерны» канцэрт, на які яны прыйшлі, альбо не* (Звязда, 20.07.2005); *Але хто ведае, якім будзе той дзень: днём прарыву да Вышэйшай ісціны, ці днём самай страшнай трагедыі, калі нейтаймоўны «джын» крайне небяспечнага энергатыпу будзе выпушчаны з «бутэлькі» і пачнецца імклівае разбурэнне духоўнага арэалу грамадства?* (ЛіМ, 21.03.1997); *Перад жыхарамі вёскі Дзевяцібедаўкі неаднойчы паўстае выбар: сытае рабства ці, хоць і галаднаватая, воля* (ЛіМ, 10.01.1997).

Часам для ўзмацнення выяўленага эфекту журналісты выкарыстоўваюць адразу некалькі антанімічных пар у адным кантэксте: *Ад рэжысёра залежыць усё, ад рэжысёра, нават не ад сцэнарыя, бо трымаў ды чытаў выбітныя, а здымалі паводле іх глупства, пасрэднасць* (ЛіМ, 12.09.1997); *Таму многія гараджане вымушаны пяхком хадзіць убок вакзала і Пралетарскай плошчы. Калі здаровы чалавек, дык няхай сабе трэніруецца, але ж старым і хворым таксама трэба перамяшчацца* (Віцебскі рабочы, 27.10.1999).

Антонімы паказваюць супярэчлівую сутнасць аднаго і таго ж прадмета, з'явы, што спрыяе больш поўнай іх характарыстыцы: *Яе душа і розум часцей апыналіся на злome былога і цяперашняга, жадаемага і атрыманага рэальна* (ЛіМ, 23.01.1998); *Радзіма, роднае слова, маці, каханне... Толькі чатыры галоўныя тэмы. Але іх унутраная еднасць і ўзаемадапаўняльнасць, цесная знітанасць і непрыкметны пераход ад адной да другой ствараюць той паэтычны мікра- і макракосм, у якія сплечены інтымнае і грамадскае, асабістае і агульначалавечае, пераходнае і вечнае* (ЛіМ, 12.09.1997); *Маладое — гэта погляд не проста праз нацыянальнае ці замежнае, праз класічнае ці авангарднае, гэта спроба змяніць погляд на знаёмыя рэчы, знайсці новы погляд на стары, вядомы нам свет* (ЛіМ, 23.10.1998); *Выток жа закладзены ў самім чалавеку: і дабро, і зло, і подласць, і здольнасць ахвяравання* (ЛіМ, 15.05.1998)... Сам творца, не толькі Максім Танк, увогуле не паказваўся жывым чалавекам, якому ўласцівы і пад'ёмы, і творчыя крызісы, які і радаваўся, і пакутаваў, кахаў і памыляўся (ЛіМ, 6.03.1998)...

Экспрэсію ўзмацняе такое ўжыванне слоў з супрацьлеглых значэннем, калі адно з іх ужыта з адмоўем: *Увогуле, калі ў Баркоўскага на сцэне блазенства — дык не «гарохавае»*. *Шэкспіраўскае хутчэй* (ЛіМ, 14.02.1997); *У двары Саюза пісьменнікаў Беларусі ў Мінску стаяць два помнікі. Яны там не размешчаны, не ўзведзеныя — яны проста стаяць* (трэба спадзявацца, часова) (ЛіМ, 22.08.1997); *Не святасць —*

свецкасць пераважала ў гісторыі Віцебска (ЛіМ, 14.03.1997). Падобнае злучэнне антонімаў узмацняе, падкрэслівае значэнне аднаго з іх, ужытага без адмаўлення, і служыць сродкам актуалізацыі паняцця, на якое аўтар хоча звярнуць увагу.

Яскравую экспрэсіўнасць і эмацыйную насычанасць тэксту надаюць антанімічныя пары, дзе адзін член — паўназначная часціна мовы, а другі — службовая (*выплынеш — не, мае — не*): *Для знікнення СССР камбінат аказаўся ў становішчы чалавека, якога вучылі плаваць, кідаючы проста ў рэчку. Выплынеш — будзеш жыць, не — такі, значыць, твой лёс* (Чырвоная змена, 29.07.2005); *Тут, хутчэй, не высвятляць трэба, хто ў даным выпадку мае рацыю, а хто не* (Віцебскі рабочы, 20.03.1999).

У наступным сказе супрацьпастаўленне выражана парай назоўнік-выклічнік (*бесцань — о-го-го*): *Ідзя была такая: выкупіць там імянныя прыватызацыйныя чэкі «Жыллё» і перапрадаць іх патрэбным людзям. Барыш будзе баснаслоўным: купля — за бесцань, продаж — за о-го-го!* (Местное самоуправление, 24.08.2005). Незвычайнасць такога ўжывання стварае яскравую эмацыянальна-экспрэсіўную афарбанасць усяго сказа, надае яму размоўны эфект.

Акрамя агульнамоўных антонімаў, важную ролю ў публіцыстычным маўленні для выражэння кантрастаў адыгрываюць так званыя кантэкстуальныя антонімы — словы, якія ў звычайнай моўнай сітуацыі не выражаюць супрацьлеглых значэнняў, але набываюць іх у індывідуальных аўтарскіх кантэкстах, што таксама надае выказванню экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць выкладу. Напрыклад: *У мінулым годзе забаранілі, напрыклад, продаж кансерваў за мяжу. На свой уласны, беларускі рынак, маўляў, колькі хочаце, а далей — ні ў якім разе* (Віцебскі рабочы, 28.01.1999). Спалучэнне слоў *колькі хочаце* мае ў гэтым выпадку значэнне «можна пастаўляць вялікую колькасць чаго-небудзь (кансерваў)», а словазлучэнне *ні ў якім разе* — «нельга». Тут абурэнне перадаецца менавіта праз выразы, якія маюць размоўнае адценне, што надае ўсяму выказванню эфект нязмушанай гаворкі. У сказе *Запраўляюцца не толькі за Беларусь, але і за валюту* (Віцебскі рабочы, 30.01.1999) замест нейтральнага выразу беларускія рублі выкарыстоўваецца яго размоўны варыянт, што стварае ўражанне жывой, непасрэднай размовы.

Стылістычныя функцыі антонімаў не вычэрпваюцца выражэннем кантрасту, супрацьпастаўлення. Антонімы дапамагаюць журналістам рознабакова ахарактарызаваць з'явы: *На вачах народа адбываюцца ўсе падзеі, нацыянальныя ўзлёты і падзенні, перамогі і паражэнні, лагоды і катаклізмы* (ЛіМ, 1.05.1998); *У спектаклі не аказалася роляў вялікіх і малых, галоўных і другасных: метафарычная пабудова дала магчымасць выявіцца кожнаму і даць яму на час усю сцэну* (ЛіМ, 22.05.1998). Надзвычай яскравы прыклад гэтаму мы бачым у наступным сказе: *Маштабы падзей, учынкаў ды грахоў быцця здаюцца непараўнальнымі з грашкамі побыту: спадар у п'есе Сартра — адметны баязлівец, першая спадарыня ўсяго толькі любіць памардаваць ды папрыніжаць, безумоўна, любячы спадарыню, да сябе падобных; другая спадарыня заклапочана сваёй рэпутацыяй ды дзеля яе пазбаўляецца немаўляткі-дачкі самым гвалтоўным спосабам... Маштабы грахоў і памеры грашкоў!* (ЛіМ, 14.03.1997). У гэтым кантэксте супастаўляюцца *грахі быцця* — вялікія, глабальныя

МЕТАДЫЧНЫ КАБІНЕТ

дрэнныя ўчынкi, i *грашкі побыту* – малыя, дробязныя сваркі i непаразуменнi. Iх сэнсавы значнасць падкрэслiваецца словамі *маштаб* («2. Размах, значэнне») [4. С. 339] i *памер*.

Асаблiвым стылістычным прыёмам публіцыстычнага тэксту з’яўляецца *антыфразіс* – ужыванне аднаго з антонiмаў, у той час як па сэнсе патрэбна выкарыстаць другі. Напрыклад: *Канешне, у Гродне не было нічога падобнага нядаўняй бойні ў Варшаве, калі тысячы паліцэйскіх i шахцёраў біліся сценка на сценку. Тое пабоішча, зразумела, цалкам адпавядала еўрапейскім нормам у галiне правоў чалавека* (Звязда, 3.08.2005). Слова *адпавядала* сказана з насмешкай у адносінах да пэўнай з’явы, i чытач разумее, што за гэтым азначэннем стаіць яго антонiм. Як вядома, у такіх выпадках слова, якое ацэньвае сітуацыю, ужываецца з супрацьлеглым, пераносным значэннем, таму (каб чытач не зразумеў яго літаральна) аўтары часам вылучаюць такія лексемы графічна – двукоссем: *Дарэчы, у штаб-кватэры СГБ у момант выдварэння адтуль самазванцаў «выпад-*

кова» апынулася цэлая зграя заходніх карэспандэнтаў (Звязда, 3.08.2005); *Людзі пачынаюць стамляцца, губляюць пільнасць i, на жаль, нярэдка звяртаюць усё менш увагі на такую «дробязь», як ахова працы* (Чырвоная змена, 5.08.2005); *А цяпер людзі падыходзяць i кажучь: «Чаму гэтыя «дабрадзеі» з Польшчы да нас лезуць? Чаму ўзнімаюцца гэтыя праблемы? Каму гэта трэба?»* (Звязда, 6.08.2005); *Акрамя ўсяго іншага, не трэба скідваць з рахунку, што НАТО ўжо стаіць на парозе нашага агульнага дому i, безумоўна, мае ў адносінах да беларусаў свае «міратворчыя» планы* (Вiцебскі рабочы, 25.05.1999).

Такім чынам, семантычныя асаблiвасці антонiмаў шырока выкарыстоўваюцца для розных стылістычных мэт у публіцыстыцы, калі трэба ахарактарызаваць неадназначныя, часам кантрастныя па сваёй сутнасці сітуацыі, прадметы ці з’явы. Умелае выкарыстанне гэтага лексіка-граматычнага разрада слоў дапамагае больш дакладна, вобразна i ў той самы час эмацыянальна абмаляваць прадметы i з’явы рэчаіснасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Абабурка М. Культура беларускай мовы. Мн., 1994.
2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства; Пад рэд. А. Я. Баханькова. Мн., 1994.
3. Лобань Н. П. Лексіка са значэннем канатацыі ў беларускіх мастацкіх тэкстах: Дыс. ... канд. філал. навук. Мн., 1996.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. Мн., 2002.
5. Цікоцкі М. Я. Пра некаторыя асаблiвасці мовы газеты як функцыянальнай разнавіднасці публіцыстычнага стылю // Культура мовы журналіста: Зб. навук. арт., Вып. 1., Мн., 1982. С. 14–24.
6. Цікоцкі М. Я. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1995.
7. Юрэвіч А. К. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1992.